

СТОПАНСКИТЕ ДЕЙЦИ В ГАБРОВО СЛЕД 9 СЕПТЕМВРИ 1944 Г. – ОТ „ПАТРИОТИЧНИ ИНДУСТРИАЛЦИ“ ДО „БИВШИ ХОРА“ (1944 – 1947 Г.)

Иван ПОСТОМПИРОВ

Abstract: *The coup on 9 September 1944 marked the beginning of radical political, economic and social changes in Bulgarian society. The reorientation to another socio-economic order puts entrepreneurial conditions as a potential threat to the Fatherland Front, leading to a series of measures to curb and eradicate the private sector in the economy. In accordance with this policy, during the period 1944-1947, unprecedented political, judicial, administrative and economic pressure was exerted on private initiative representatives in the industry.*

On 23 December 1947 225 enterprises in Gabrovo and its environs were nationalized – textile, knitwear, leather, and more. This affects about 360 families, who were deprived not only of industrial enterprises as owners and shareholders, but also of almost everything they own.

After the establishment of totalitarian rule at the end of 1947 and the nationalization carried out, the industrialists were placed in the category of „former people“ then introduced by the regime. This group of people, along with their heirs, were declared „one of the most vicious enemies of the people's power“, the main class enemy of the Communist Party and subjected to persecution by the BCP's repressive apparatus until the end of the regime.

Key words: *Gabrovo, industrialists, Communist Party, nationalization, totalitarian regime, „former people“.*

JEL: N14, N94, O25, P21, P25

След преврата на 9 септември 1944 г. на власт идват леви политически партии, обединени в Отечествения фронт (ОФ), доминиран от Българската работническа партия (комунисти) (БРП к), които лансират нови идеи за бъдещото развитие на страната, включително и в областта на икономиката. Под влияние на политически и идеологически съображения настъпва коренна промяна в отношението към частната стопанска инициатива. Преориентацията към друг обществено-икономически ред и утвърждаването на тезата, че предприемачските съсловия са потенциална заплаха за ОФ, довеждат до поредица от мерки за ограничаване и ликвидиране на частния сектор в икономиката.

В съответствие с тази политика през периода 1944-1947 г. върху представителите на частната инициатива в индустрията е упражнен безпрецедентен политически, съдебно-административен и икономически натиск. В резултат индустриалците, които имат несъмнена заслуга за модернизирването на следосвобожденска България, са изтласкани в периферията на обществения и стопанския живот. Същевременно тяхната стопанска дейност е ограничена от все по-рестриктивните административни мерки на държавата, възпрепятстващи свободната предприемаческа инициатива. Конфискациите, изкупуването на акции и въвеждането на държавни монополи говорят, че въпреки неизвестностите около т. нар. „отечественофронтowska ера“ частният сектор в индустрията е временен компонент в стопанската система на България (Fichorov, 1995, p. 79).

След преврата на 9 септ. 1944 г. българските индустриалци като цяло се съобразяват с фактическото положение на нещата и се опитват да се приспособят към новата обстановка. За това говорят и промените, които настъпват в тяхната организация – Съюз на българските индустриалци. Непосредствено след преврата към него е изграден ОФ комитет. На 25 септември 1944 г. на съвместно заседание на УС на Съюза и ОФ комитета се решава управлението на браншовата организация да се поеме от временния ОФ комитет. Съюзът на индустриалците се преименува в **Общ съюз на българската индустрия (ОСБИ)**. В управителния съвет влизат членове на управляващите ОФ партии, като главният секретар на ОСБИ е член на БРП (к).

В уводна статия органът на БРП (к) в „Работническо дело“ отбелязва важната роля на индустрията за националното стопанство: „Повелята на деня днес е да увеличим производството на индустрията, да хвърлим в града и селото повече промишлена продукция. Нека не забравяме, че индустрията днес е именно онзи мощен лост, който като се тури в движение, ще повдигне и тласне напред целия ни стопански живот. А това днес за ОФ България е една насъщна необходимост“¹.

На 15 януари 1945 г. в салона на Учителската каса в София се провежда първата национална конференция на ОСБИ. В резолюция от конференцията индустриалците заявяват, че те „единодушно застават зад правителството на ОФ и декларират, че ще положат всички старания, познания, воля и творческа работа за провеждане на дело и изцяло стопанската платформа на правителството на ОФ“. Тази подкрепа е официалният отговор на обещанията на властта да запази частната инициатива, да мобилизира и частния капитал за възстановяване на стопанството. Българските индустриалци са потиснали своите страхове

¹ Работническо дело, XVII, 108, 16 януари 1945, с. 1.

от репресии с надеждата, че висшето комунистическо ръководство ще съдържа революционния устрем на членовете си, намерил израз в разпространяването убеждение, че: „**капиталистите саботират**“. Надежда им дава приетата на VIII разширен пленум (27 и 28 февруари и 1 март 1945 г.) резолюция, в която се декларира готовността на правителството и на комунистическата партия да оказват „пълна подкрепа и съдействие на всички **патриотични индустриалци и търговци**, които желаят честно и добросъвестно да работят за засилване на производството и за правилното снабдяване на населението. В същото време партията ще води безпощадна борба против спекулантите, черноборсаджиите, саботьорите“ (Marcheva, 2016, pp. 49-50).

Първоначално индустриалците са подложени на преследване заради подкрепата им за предишното управление и настоящата опозиция. Сред осъдените от „народният съд“ в Габрово (19 февруари – 10 март 1945 г.) са и двама индустриалци, които получават сравнително високи присъди от по 15 години строг тъмничен затвор и конфискация на имуществото без да имат тежки провинения. Смъртна присъда получава един индустриалец, тъй като е мобилизиран в ловна дружина (Postomirov, 2002, pp. 125-133).

На своите заседания в началото на 1945 г. бюрото на ОК на БРП – Габрово поставя на първо място като задача справянето с всички, които се смятат за врагове, обединени под общото наименование „фашисти“: „В борбата срещу надигация се фашистки враг ние в Габрово сме сериозно изостанали. Габрово е град с една от най-старите и бойни фашистки организации. Тук фашистите имат свои стари кадри изградени в дълго време, с натрупан опит в борбата срещу работническата класа и нейния ръководител – нашата партия. **Габровският фашизъм** е от национален мащаб. Габровските фашисти са едни от най-упоритите в страната. Тук и борбата на работническата класа през нелегалния период беше най-жестока.“ Предвижда се организиране на трудов лагер, наблюдение и интерниране на всички активни фашистки елементи, засилване на физическите мерки на борба с врага, до неговото пълно унищожаване. Изводът е, че: „Главния бункер на фашисткия враг е вече стопанството“². Създава се стопанска комисия, която постепенно разширява обхвата на своята дейност и придобива все по-голямо значение. Голяма роля се отдава на стопанската милиция, но през разглеждания период тя има проблеми с честата смяна на ръководители, ниския морал, корупцията, липсата на качествени и подготвени кадри.

След края на войната настъпва период на възстановяване на разбитата икономика в което индустриалците играят съществена роля. Освен това, в следво-

² Държавен архив – Габрово, Ф. 2Б, оп. 1, а.е. 27, л. 17, 20.

енния период все още не е установен категорично пътя, по който ще тръгне икономическото развитие на България. Страната попада в съветската сфера на влияние, но не е ясно до каква степен ще бъде ограничена частната собственост и стопанската инициатива. През този период все още има борба на различни идеи и известен политически плурализъм. В годините на „народната демокрация“ (1944-1947 г.) частният сектор дава основна част от промишлената и селскостопанска продукция и от националния доход на страната.

В спомените си Пантъо Пантев – собственик на трикотажна фабрика „Тотю Пантев“ в Габрово и подпредседател на Плевенската стопанска камара, разказва за участието си в делегацията по сключване на първата търговска спогодба със Съветския съюз през 1945 г. Георги Димитров демонстрира пред делегатите влиянието си при водене на преговорите със съветската страна и декларира подкрепата си за българските предприемачи. Въпреки участието си в делегацията, познанството си с редица комунистически величия и пълното съдействие на „народната власт“, след национализацията Пантъо Пантев изпада в немилост и прекарва 5 години в различни лагери за превъзпитание³. В Москва българските индустриалци, включени в делегацията защитават икономическите интереси на своята страна, което не се харесва на домакините. Още тогава става ясно, че България не може да има интереси различни от интересите на СССР. Дните на българските индустриалци са преброени (Nenov, 2019, p. 321).

През разглеждания период собствениците на индустриални предприятия в Габрово, както и в цялата страна, са изправени пред нови предизвикателства. Започва постепенното налагане на контрол от страна на БРП (к) в по-големите фабрики под формата на работнически комитети и комисии, синдикални, партийни, ремсови и отечественофронтovski организации, които активно се намесват в управлението им. Почти всички работници са организирани в профдружества на различни браншове. Предприятията са лишени от оборотни средства чрез принудителното записване и изплащане на значителни вноски за т. нар. „Заем за свободата“ през 1945 г. Те периодично са „приканвани“ да даряват средства за подпомагане на различни организации, ОФ партиите и др. при многобройните им начинания, включително и за предизборна борба. При въвеждането на т. нар. „социалистическо съревнование“ между предприятията, индустриалците трябва да плащат допълнителни средства за премии и награди на първенците. Чрез закони се запазват регламентацията на печалбите, нормирането на цените, определянето на трудови норми от страна на централните държавни органи. Предприема се реорганизация на данъчната система. Въвежда се прог-

³ ДА – Габрово, ЧП 336, необработени документи, без опис.

ресивно-подоходно облагане според което данъкът върху общия доход от февруари 1946 г. за търговските и промишлените предприятия варира между 15% и 68%. Според Закона за изменение и допълнение на Закона за данъка върху военновременните печалби (17 юни 1946 г.), е намален минимумът на необлагаемите суми, а данъчното облагане достига до 35% от печалбата. През 1947 г. всички членове на акционерни дружества са обложени допълнително със значителни суми – 30% от номиналната стойност на притежаваните от тях акции, съгласно Закона за еднократния данък.

Правителствата на ОФ, доминирани от БРП (к) провеждат социална политика предимно за сметка на частния сектор в индустрията, който преобладава до национализацията през 1947 г. Това натоварва предприятията с нови разходи и допълнително ги декапитализира. Синдикатите изискват организиране на столове, изграждане на бани, детски ясли, работнически жилища и др. Индустриалците полагат усилия да изпълнят изискванията, но това не навсякъде е възможно, особено при по-малките предприятия. Тъй като тази социална политика е свързана със значителни средства с каквито собствениците не разполагат, те са принудени да искат кредит от Института за обществено осигуряване (ИОО). В крайна сметка индустриалците увеличават задълженията си към Фонд “Обществено осигуряване“ и банките (Postompirov & Gecheva, 2012, pp.137, 222-223.).

През 1946 г. е приет и от 5 април е обнародван и влиза в сила **Законът за конфискуване на придобити чрез спекула и по незаконен начин имоти** – един от най-рестриктивните закони, който дава възможност всеки предприемач да бъде обвинен, разследван и подведен под съдебна отговорност за дейността си след 1935 г. Смята се, че този закон трябва да засегне онази част от политическия и стопанския елит (едри тютюнотърговци, държавни и военни доставчици, едри вносители и представители на чужди, предимно германски търговски фирми, крупни предприемачи – строители на немски обекти), която е свързана главно с немски фирми и капитали (Marcheva, 2016, pp. 52). Но дали е точно така?

Законът е публикуван и коментиран във в. „Изгрев“ – орган на Народен съюз „Звено“ още през 1945 г.⁴ В следващи публикации вестникът отбелязва, че той „...се прокарва набързо...“, не е съобразен с програмата на ОФ, тъй като в нея се иска изземване на имуществата на **незаконно забогателите**, т.е. на нарушилите някой закон, за да забогатеят, докато в законопроекта се предвижда конфискуването на **всички имуществва**, които биха се преценили като бързо

⁴ Изгрев, I, 265, 16 август 1945, с. 1-2.

увеличени, макар и това не е в противоречие с никой закон.“ Авторът на статиите от НС „Звено“ предвижда извънредно отрицателните последици, които законът ще има, както върху правното чувство на българина, така и върху политическата му ориентировка и особено върху стопанското бъдеще на България⁵.

За да изкаже своето мнение по проектът за Закон за конфискуване на придобити чрез спекула и по незаконен начин имоти Управителният съвет (УС) на Общият съюз на българската индустрия изпраща Изложение до министър-председателя, с копие до министъра на правосъдието от 30 януари 1946 г. В него се изтъква, че „в момент на подем стопанските съсловия и специално индустриалните предприятия, бяха изненадани от законопроекта за конфискуване ... , който трябва да признаем, внесе смут в индустриалните среди. “ Прави се анализ и аргументирано се доказва, че законът силно ще затрудни дейността на индустриалците, ще обезсмисли техният труд през последните 20 години, ще постави на изпитание и бъдещата им дейност. В крайна сметка „не трябва да се стига до увлечения, да се дава воля на завистта, интригите и доносите по отношение на индустриалците, защото днес повече от всеки друг път ... индустрията има нужда от разумна закрила и подкрепа“⁶.

Всички тези и други подобни призови и аргументи в защита на частната собственост остават „глас в пустиня“ и в крайна сметка Законът за конфискуване е приет. Основната работа по събиране на сведенията (доносите) за различни лица, определени като незаконно забогатели, е възложена на ОФ комитетите по квартали. Бюрото на Околийския комитет (ОК) на БРП (к) – Габрово разисква законът, а по-късно на всеки партиец е внушено да даде писмени сведения за незаконно забогатели и набелязаните да се представят в ОФ комитетите до 15 юли. Създава се комисия от юристи при БРП (к) – Габрово, която да подпомогне процедурите при приложението на закона, като подготви свидетелите⁷.

С пропагандна цел, в. „Борба“ – седмичен орган на Околийския комитет (ОК) на ОФ – Габрово, започва кампания срещу предприемачите, публикувайки „списъци на грабителите на българският народ, които трябва да дават сметка от къде и по какъв начин са натрупали неимоверни богатства“. В противоречие с всички принципи на правото се огласяват имената на тези, за които са постъпили донесения в ОК на ОФ – Габрово и са обявени за незаконно забогатели, с кратка разобличаваща информация за дейността им. В няколко броя на в. „Борба“ са публикувани списъци с **общо 87 физически и юридически лица** запо-

⁵ Изгрев, II, 404, 27 януари 1946, с. 1-2.

⁶ ДА – Габрово, Ф. 310, оп. 1, а.е. 10, л. 5-9.

⁷ ДА – Габрово, Ф. 2Б, оп. 1, а.е. 27, л. 148, 150, 183-184, 209-210.

дозрени по Закона за конфискуване⁸. Последниците са: пълна възбрана на имотите, запориране на сметки, проблеми с кредитори и длъжници.

Повече от половината членове на Габровската секция на Клоновия съюз на памукотъкачната индустрия в България са обявени за заподозрени, което принуждава сдружението да излезе със свое изложение. По отношение на габровските индустриалци, приложението на Законът за конфискуване се прилага неправилно и несъобразно с текста на закона и указанията за приложението му, дадени от съставителя на закона – д-р Минчо Нейчев и пояснителните окръжни от НК на ОФ и на Министерството на правосъдието. Масово не се спазва чл. 10, според който едно лице се обявява за заподозряно едва когато съдебното следствие установи данни за незаконно забогатяване. Това е особено вредно за индустриалните предприятия, където има тежки морални и материални последици след прибързано включване в списъците на заподозрените. Съставителите на изложението изтъкват, че: „Българската индустрия като цяло е национално богатство, създадено не днес и не от вчера. Това богатство вълпява в себе си многогодишен, неуморен, непосилен, безпримерен труд, на който е способен само българина. Индустрията е изградена със собствените сили и средства на българския народ, а не чрез колониален грабеж. Тя е служила и служи за задоволяване нуждите на народа и за обезпечаване на неговата икономическа независимост“⁹.

Данните за действително осъдени и понесли наказания габровски индустриалци по понятни причини са доста оскъдни. Авторът на едно от ведомствениите издания за историята на габровската памукотекстилна промишленост със задоволство отбелязва, че не са редки случаите индустриалците (собственици на памукотекстилни фабрики) да бъдат глобявани за различни сделки и съдени по Закона за възпиране на спекулата. (Nikolov, 1987, p. 82). Някои от тях са обвинени и по Закона за конфискуване, но няма данни дали са предадени на съд и претърпели някаква санкция.

* * *

Целенасочената политиката за промяна на общественно-икономическия ред и свързаното с това ликвидиране на частната собственост, постепенно затяга обръчът около собствениците предприятия в Габрово. През 1947 г. редица вътрешни и международни политически събития създават подходящи условия за ликвидирането на частния индустриален сектор. След забраната на опозицион-

⁸ Борба, III, 43, 27 юли 1946, с. 1, 3; 44-45, 10 август 1946; 2, 24 септември 1946; 4, 8 октомври 1946.

⁹ ДА – Габрово, Ф. 310, оп. 1, а.е. 10, л. 13-19.

ните партии и арестуването на техните водачи през лятото на 1947 г. обществеността разбира, че предстоят радикални промени и в стопанската сфера и се върви към ликвидирането на частния индустриален сектор. Проличава и неефективността на изградената през 1944-1947 г. организация на икономиката. Става ясно, че не е възможно да се вмести частната инициатива в схемите на една политика, която по същество отрича пазарните регулатори в икономиката. В крайна сметка политическите, идеологическите и стопанските възгледи на управляващите кръгове, логично движат българското стопанство към **съветския икономически модел**, а актът от 23 декември 1947 г. формално го узаконява. От края на лятото и през есента на 1947 г. се засилват слуховете, че ще бъде проведена национализация в индустрията, а след пленума на ЦК на БРП (к) и заседанието на НК на ОФ, проведени през октомври, явно изтича информация, която достига и до индустриалните среди. Много индустриалци разполагат с информация, че се готви проект за предстояща национализация на 380 предприятия, че щели да се национализират всички фабрики с над 30 работници и др. Те открито говорят за национализация и вече са се примирили с нея (Fichorov, 1995, pp. 79-81).

В очакване на национализация, отделни индустриалци се опитват да запазят поне известна част от стойността на имотите и предприятията си. Много габровски индустриалци подават молби в областния съд за преоценка на инвентара, машините, недвижимите имоти и пр., тъй като има официални изявления, че при една евентуална национализация ще се изплащат обезщетения, но Министерството на индустрията и занаятите (МИЗ) забранява това. Засилва се контрола върху суровините и стоките, върху покупките и продажбите на машини и съоръжения. Забранява се изразходването на средства от собствениците за непроизводствени цели.

Някои индустриалци се опитват да избегнат национализацията с намаляване броят на работниците в предприятията до 30 души. Това не ги спасява, но създава проблеми с персонала на новосъздадените държавни предприятия¹⁰. Други правят опити да преобразуват предприятия си в кооперации. Такъв е случаят с машинна фабрика „Ив. Недков“ АД – Габрово – в началото на 1947 г. започват преговори за стойността на имуществото, но те проточват и национализацията ги изпреварва преди да се узакони новото предприятие¹¹.

На 23 декември 1947 г. в Габрово и околията са национализирани 225 предприятия. Засегнати са около 360 семейства, които са лишени не само от

¹⁰ ДА – Габрово, Ф. 1225, оп.1, а.е. 36, л. 54; а.е. 38, л. 14.

¹¹ ДА – Габрово, Ф. 1225, оп.1, а.е. 37, л. 11.

индустриална собственост, като собственици и акционери, но и от почти всички имоти и средства, които притежават.

След национализацията индустриалците са отстранени от предприятията, уволняват ги и от административните длъжности, които заемат дотогава. Те фактически са декласирани и губят напълно статута си в българското общество.

Новите директори на предприятия са работници, техници, инженери, занаятчий и обществено-стопански дейци. В Габрово от 168 директори на национализирани предприятия 70 са работници и профсъюзни активисти, а останалите са майстори, занаятчий и няколко търговски служители. Оказва се, че подготвените хора, верни на партията, които трябва да поемат ръководството на индустрията, не са много. Често самите работници на национализирани предприятия и дори партийните организации в тях отправят искания да бъдат върнати бившите собственици, тъй като новите директори не могат да управляват, производството закъсва и няма приходи за заплати. Това обаче не се толерира от управляващите, които разясняват, че „не бива да става точно сега, защото излиза, че ние не можем без фабрикантите“¹². Някои от поканените да заемат някаква техническа длъжност бивши индустриалци отказват поради гордост и обида, но най-вече да не им се припише някакъв неуспех или саботаж, каквито случаи има доста.

В края на 1947 г. ДС излиза с „Доклад за състоянието на агентурно-оперативната работа на отдел I за времето от 9 септ. 1946 г. до 9 окт. 1947 г.“ и „Отчетен доклад от отделение „В“ за политическото и организационно състояние на работата през 1947 г.“. В тези документи има отчет за вражеския контингент с наименование „бивши хора“ със съответните характеристики. Групата на индустриалците е поставена на трето място след семействата на осъдените от „народния съд“ и bankerите, със съответната характеристика: Индустриален съюз – има 21 клонови съюза с 4173 членове, които са „реакционно настроени бивши хора“. Във всяка фабрика е обозначен съответният контингент и са идентифицирани несъгласните с ОФ (Lilkov & Hristov, 2017, pp. 113-114).

След установяване на тоталитарно управление в края на 1947 г. и проведената национализация, индустриалците са поставени във въведената тогава от режима категория „бивши хора“. Тази група хора заедно с техните наследници са обявени за „едни от най-злостните врагове на народната власт“, основният класов враг на комунистическата партия и са обект на преследване от репресивния апарат на БКП до края на режима.

¹² ДА – Габрово, Ф. 1225, оп. 1, а.е. 37, л. 12.

REFERENCES

- Fichorov, I 1995 'The fate of the Bulgarian industrialists', *Minalo*, vol. 2 no. 2, pp. 79-86.
- Lilkov, V & Hristov, H 2017, *Former people on the classification of the State Security*, Ciela Norma, Sofia. (in Bulgarian)
- Marcheva, I 2016, *Economic modernization policy in Bulgaria during the Cold War*, Letera, Sofia. (in Bulgarian)
- Nenov, I 2019, *Gabrovo first and foremost*, Ex-Press, Gabrovo. (in Bulgarian)
- Nikolov, E 1987, *Gabrovo cotton textiles*, Profizdat, Sofia. (in Bulgarian)
- Postompirov, I 2002, 'Documentary materials on the activities of the national courts in the Gabrovo region', in *Bulgaria after 1944 – history, problems, trends*, Antos, Shumen, pp. 125-134. (in Bulgarian)
- Postompirov, I & Gecheva, K 2012, *Between two centuries: Generation and development of the cotton textile industry in Gabrovo 1912 – 2012: 100 years of Gabrovo cotton textiles*, Ex-press, Gabrovo. (in Bulgarian)

Correspondence address:

Ivan Postompirov – chief curator
Regional Historical Museum – Gabrovo,
10, Nikolaevska Str. 5300 Gabrovo
Tel.: (+ 359) 878 857416
E-mail: iv_postompirov@abv.bg